

ОРТА МЕКТЕПТЕ ҰЛТТЫҚ ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

**Жолдыбек Айтөлқын Жанатқызы,
Жарылғасова Әсемгүл Хамидоллақызы**
*Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің 3-курс
(3жылдық) студенттері*

*Ғылыми жетекші: Балтабева Г.С.,
Ф.ғ.д. қауымдастырылған профессор*

Андатпа. Бұл ғылыми мақаланың негізгі мақсаты – ұлттық шешендік өнердің қалыптасуы және ұлттық танымын қарастыру және олардың сөйлеу мәдениеті дамуы үшін маңызы.

Кілт сөздер: Ұлттық шешендік өнер, шешендік өнер кейіпкерлері, ұлттық мәдени таным, сөйлеу мәдениеті.

Аннотация. Основная цель данной научной статьи - рассмотреть формирование национального ораторского искусства и национальных знаний и их значение для развития речевой культуры.

Ключевые слова: Национальное ораторское искусство, персонажи ораторского искусства, национально-культурные знания, культура речи.

Annotation. The main purpose of this scientific article is to consider the formation of national oratory and national knowledge and their significance for the development of speech culture.

Keywords: National oratory, characters of oratory, national cultural knowledge, speech culture.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», – деп, білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді.

Қазіргі білім кеңістігінде өзінің қабілет-қарымын толыққанды пайдалана алатын, өзгермелі өмір жағдайында саналы әрі дұрыс таңдау жасай алатын тұлғаны тәрбиелеу мәселесі өзекті болып отыр. Жастардың өмірде өз орнын тауып, әлауқатын жақсартуы қоршаған ортадағы тұлғааралық қарым-қатынастарда сауатты әрі мәдени байланыс жасайалуына, өз ойын жүйелі жеткізуіне, көзқарасын дәйектей алуына байланысты. Осы ретте тақырыптың өзектілігін дәйектей түсетін келесі бір фактор – ол шешендік өнердің болуымен байланысты. Шешендік өнер әлемдік мәдениеттің қалыптасуы мен дамуының қайнар көзінің бірі десек болады.

Мәдениеттің қалыптасуы мен дамуы шешендік өнердің қалыптасып дамуымен бірге жүретін егіз үрдіс. Қазақтың ұлттық дамуында би-шешендердің орны ерекше болған. Сол себепті, ұлттық мұраларды зерттей отырып, қазақ танымындағы шешендіктің тетіктерін бүгінгі ұрпаққа меңгерту мәдениеті мен танымы жоғары тұлғаны қалыптастыруда маңызды. Жалпы орта білім беретін мектептерде қазақ тілі мен қазақ әдебиетін оқыту үдерісі қарым-қатынастық, әлеуметтік және мәдени-танымдық қажеттіліктерді дамытуға бағытталғандықтан, шешендік сөйлеу мәдениетін қалыптастыру пәннің білім мазмұнын анықтайтын оқу бағдарламалары мен оқулықтарда, әдістемелік кешендерде көрініс табуына байланысты. Әлеуметтік және мәдени жағдай талаптарына байланысты білім беру мазмұны мен әдістері білім беру теориялары мен зерттеулерінің нәтижесінде өзгеріп отырады. Білім беру жүйесі осындай өзгермелі талаптар мен күтілетін нәтижелерге сәйкес өзінің парадигмалары мен бағыттарын үнемі жаңартып, бейімдеуге тиіс. Оқу бағдарламаларының стандарттары мен нұсқаулары сияқты ресми құжаттар әр кезеңде білім берудің мазмұны мен әдістерін анықтауға негіз бола алады. Бұл құжаттар осы саладағы сарапшылармен, педагогтармен және басқа да мүдделі тараптармен бірлестікте ұсыныс жасау арқылы әзірленеді және күтілетін білім беру нәтижелеріне қол жеткізудің амалдарын қамтамасыз етуге арналады. Дегенмен бұл құжаттар тұрақты емес және өзгертін қажеттіліктер мен жағдайларға сәйкес уақыт өте келе қайта жаңғырып, жаңартылуы қажет екенін ескеру маңызды. «Шешендік өнер» тақырыбы қазақ тіл мен әдебиетінің пәнаралық ортақ мәселесі болғандықтан, білім беру бағдарламасында 8-сыныптан бастап 11-сыныпқа дейінгі «Қазақ тілі», «Қазақ әдебиеті» оқулықтары талданды. Талдауда білім мазмұны оқушылардың білім, білік, дағдысының соңғы нәтижесі ретінде өз бетінше белсенді әрекет етуін дамытуға, жүйелі ойлауын, шешендік сөз мәдениетін қалыптастыруға, маңызды мәселелер бойынша қорытынды жасап, шешім қабылдай алуына, тілдік-тұлғалық қасиеттерін жетілдіруге, шешендік өнер түрлерін оқытудың қажеттілігін күшейтуге, шешендік сөз түрлерін оқыту арқылы сөз мәдениетін дамытуға өзек болуы тиіс деген қағида басшылыққа алынды. «Шешендік өнерінің түпкі мақсаты – шешім қабылдау болғандықтан», шешендік өнерінің мәні, біздің ойымызша адамның өзі, оның мәні мен болмысы болып табылады. Шешендік сөздердің тәлім-тәрбиесін зерттеген ғалымдар әлеуметтік қатынаста Шешендік сөздердің тәлім-тәрбиесін зерттеген ғалымдар әлеуметтік қатынаста *дұрыс сөйлеуді үйрету* шешендік сөздің мақсатының бірі болып есептеген. Сондықтан шешендік өнер тұлғаның сөйлеу өнерін жетілдірусаясатының түрі қатарына жатқызылады. Шешендік өнер адам

қызметінің ерекше бір түрі бола отырып, өз бойында ғылым мен өнердің белгілерін ұштастырады: ғылым ретінде ол ойлаумен сөйлеу қызметін білдіретін белгілі бір қағидалар мен заңдылықтарға сүйенеді. Сондай-ақ, шешендік – көпшілік алдында сөз сөйлеуге, аудиториямен қарым-қатынас жасауға қажетті білімдер мен дағдыларың жиынтығы. Шешеннің тұлғасы мен білімі ең алдымен оның ойы мен сөзі арқылы білінеді, сол арқылы адамның табиғатын, оның санасын түсінуге мүмкіндік береді. Қоғамның дамуы ғылым мен білімге тәуелді. Себебі ғылымы өркендемеген елдің өндірісі кенжелеп, экономикасы тоқырауға ұшырайды. Ғылым өркениетке жетудің кепілі десек, білім оның құралы болмақ. Яғни білім – ғылымға барудың жолы. Сондықтан жүйелі білім беру мен тәрбиелеудің өз нысанында қарастыратын педагогика саласын қоғамның қозғаушы күші деп атау қисынды. Шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың арнайы ұстанымдарының бірі – біз жоғарыда атап өткен **кәсіби бағдарлылық ұстанымы**. Оқытудағы кәсіби бағыттылық жоғары сынып оқушыларының пәнге деген ықыласын арттыратыны сөзсіз. Шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда оқушылардың болашақ мамандықтарына қатысты іскерлік пен дағдылардың алғашқы элементтері ұсынылады. Бұл әдістемелік тұрғыдан пәннің мазмұнын оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай ұйымдастыру тиімді болмақ. Олар көбіне рөлдік ойын, ресми жағдаяттық тапсырмаларда қамтылды. Шешендік өнерді үйретуде де, шешендік сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда да шығармашылық пен тілдің тазалығы назарға алынады. Осы дағдыларды қалыптастыру арқылы оқушылардың таным біліктілігін дамытуға мүмкіндік жоғары. Бүгінгі таңда шешендік өнердің тарихынан, динамикасынан ақпарат берумен қатар, оқушылардың ораторлық қабілеттерін дамытып, шешен сөйлеу стратегиялары мен тактикаларын меңгерту заманауи мәдениетаралық қатысымға бейім тұлға қалыптастыру барысында да өзекті. Сол себепті, орта мектептерде шешендік сөз мәдениетін қалыптастырудың дидактикалық мәнін саралай келе, тиімді әдістерін ұйымдастыру қажет. Шешендік өнерді меңгертудің тиімді әдістерінің бірі – диалогке құрылған әдістер. Мұндай әдістердің түрлері көп және олар қай сынып оқушысының болсын психологиялық ерекшеліктерін де, сабақтың интерактивті бағытын да толық қамтиды. Хабарламалық диалог – бұл идеялар мен ақпарат алмасуға бағытталған достық және бейресми әңгіме. Мұндай диалогте әңгімелесушілер қажетті ақпаратты жылдам әрі тиімді алуға және достық ниетті, байланысты сақтауға көмектесетін этикеттік тіркестерді пайдаланады. Оқушыларға «Кешіріңіз, айта аласыз ба...», «Рақмет, түсінікті», «Сізден білейін дегенім...», «Сіздің пікіріңізше...», «Қалай

ойлайсыз,.. » деген сияқты тіркестер мен сөз оралымдарын әңгімені бастау және ақпаратты жеткізу үшін, сонымен қатар әңгімелесушінің көзқарасын түсіну және өз ойын, сезімін білдіру үшін пайдалануға болатындығы ескертіледі. Шешендік өнердің негізгі тактикасының бірі – қарсы тарапқа көрсетілетін мәдениеттілік. Оқушыларға диалогқа түсу жолдарын үйрету арқылы, осы тактиканы да оңтайлы меңгертуге болады. Сонымен қатар, шешен сөйлеу дағдысын қалыптастыруда сыни тұрғыдан ойлауды қажет ететін тиімді әдістердің бірі – *прагматикалық диалог*. Прагматикалық диалог – белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған диалог, мысалы, әңгімелесушіні бір әрекетке көндіру т.б. Мұндай диалог әдетте ресми жағдайда өтеді және белгілі бір қарым-қатынас дағдыларын талап етеді. Прагматикалық диалогтердің барлық түріне ортақтілдік тәсілдер бар. Олардың қатарына ғалым Ж.Т.Дәулетбекова қарсыласқа «қақпан құру», сынау, «қарсыластың ойын жоққа шығару», «сұрақпентөпелеу», «қарсы соққы», «көпшілікті бағындыру», «қарсыластың қорытындыларын сынау», «деректерді дәлелдеу» тәсілдерін атайды. Бұл тәсілдер мұқият жоспарлауды және қарсыластың дәлелдері мен әлсіз жақтарын білу мақсатында оның пікіріндегі кемшіліктерді ашу үшін жетекші сұрақтарды қолдануды, әңгімелесушінің түсіну тереңдігі мен дәлелдерінің дұрыс-бұрыстығын анықтау үшін бірқатар сұрақтар немесе қиындықтарды болжау, әңгімелесушінің білімін, сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін және өз ойын қорғай алу шеберлігін бағалауды қамтиды. Әрбір тәсіл тиімді қарым-қатынас пен дәлелдеуге қатысудың нақты тактикасын қамтиды. Тәсілдермен олардың сәйкес ерекшеліктері прагматикалық диалогтердің күрделілігі мен сан қырлылығын көрсетеді. Тиімді қарым-қатынас пен дәлелдеу сыни ойлауды, риторикалық шеберлікті, логикалық ойлауды және адам психологиясын түсінуді қажет етеді. Бұл тәсілдерді әртүрлі контексттерге және оларды сөйлесудің нақты динамикасына бейімдеу сөйлеудің әрекеттерінде сәтті нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, кез келген қоғам мүшесінің жаңа ортаға кірігуі алдымен оның тіл табыса алу қабілетіне, қажет болған жағдайда кесімді пікір айтып, өзекті мәселенің ұтымды шешімін табар ұшқыр ойды көпшілік ортасына сала алатын қабілеттердің тұлға бойында көрініс табуымен байланысты. Сондықтан коммуникативті, креативті, сыни ойлай алатын тілдік тұлғаны қалыптастыруға қол жеткізуді көздейді. Шешендік өнерді оқытуда дедуктивті және индуктивті әдістерді сабақтың әдістемелік мақсатына орай интерактивті оқыту әдісі ретінде қолдануға болады. Білім беруде бұрыннан қолданылып келе жатқан бұл әдістер шешен сөз әдебін қалыптастыруда тиімді пайдалануға болатындығы дәлелденді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Құлсариева А. Аударма және өркениет: монография. – Алматы: Нұрлы бейне, 2006. – 184 б.
2. Мамиков Ғ. «Біздің қазақ баласында не қылғанда басқа жұрттарға теңелуі хақында біраз кеңес» // Айқап газеті. – 1915. – №1.
3. З.Айтбайұлы Ө. Мемлекет құрушы ұлтқа тән елдік келбет. // <https://egemen.kz/article/17101-memleket-qurushy-ultqa-tan-eldik-kelbet> 15.12.2011.
4. Аксенов В. Искусство художественного слова. – М.: АПН РСФСР, 1962. – 176 с.
5. Berkinbayeva G. et al. 4C-based learning model as an effective tool in language classrooms: the case of Kazakh schools // International Journal of Innovation and Learning. – 2023. – Т. 34. – №. 1. – P. 81-95.